

Muhammed b. Âlim el-Aydîni el-Güzelhisari'nin Dua Ayetleri Tefsiri

EYÜP YAKA

Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Allâh Taâlâ'ya kulluk için yaratılmış insana değerini yine O vermiştir. Bu değer, insanın Rabbi'ne yalvarıp yakarması yani duasından kaynaklanır: **“De ki: “Duanız olmazsa Rabbim size ne diye değer versin ki?...”**¹

Aciz olan insan her an güçlü birini yanında görmek, ona dayanıp sığınmak ve desteğini hissetmek ister. Bu istek onun acizliğinin fitri bir delilidir. İşte sonsuz kudret ve güç sahibi Yüce Yaratıcı buna cevap vermiş ve kullarını Zâtına yönlendirmiştir: **“Kullarım Ben'i senden soracak olurlarsa, bilsinler ki Ben pek yakıным. Bana dua edenin duasına icabet ederim. Öyleyse onlar da dâvetime icabet ve Bana hakkıyla inanıp tasdik etsinler ki doğru yolda yürüyerek selâmete ersinler.”**²

Yüce Yaratıcı kendine dua edilmesini kullarına vurgulu şekilde şöyle emretmiştir: “Rabbiniz buyurdu ki: **“Bana dua edin ki size karşılık vereyim. Zira Bana ibadet, yani dua etmeyi kibirlerine yediremeyenler, zelil ve rezil olarak cehenneme gireceklerdir.”**³

İşte bütün bunlara göre kulun dua ve kulluk etmesi onun en tabii hakkı ve en

---

¹ Furkân, 25/77.

² Bakara, 2/186.

³ Mü'min, 40/60.

temel görevidir. O halde bu duayı Kur'ân'da öğretilen şekliyle ve onda geçen en güzel lafızlarla yapmak kadar isabetli bir şey olamaz. Müslümanlar tarih boyunca Kur'ân'dan bu yönüyle de istifade etmişler ve İslam alimleri ise bu konuyu müstakil olarak ele alıp incelemişlerdir.

Kıyamete kadar sürecek olan Kur'ân'ı anlama çabaları geçmişte olduğu gibi Osmanlı döneminde de gerçekleşmiştir. Bu dönemin son evrelerinde bu faaliyet kervanına katılanlardan birisi de Anadolu'da yetişmiş Muhammed b. Âlim el-Aydîni el-Güzelhisârî'dir. Biz de bu tebliğimizde onun Kur'ân'daki dua ayetlerini özel olarak tefsir ettiği eserini incelemeye çalışacağız.

A) GÜZELHİSÂRÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Müftizâde lakabıyla tanınan müellifimizin adı; Âlim Muhammed b. Hamza el-Güzelhisârî el-Aydîni'dir. Kaynaklarda Hacı Emîrzâde ve Müftizâde lakapları da geçmekte olan müellifin doğum tarihi ve hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ölüm tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda 1204/1789, 1010/1601 ve 1116/1704 gibi tarihler verilmektedir.⁴ Bunlardan 1010/1601 tarihi doğru görünmemektedir. Çünkü Güzelhisârî bu tefsirinde, mezkur tarihe göre kendisinden 20 küsur yıl sonra vefat etmiş ve *et-Teysir* isimli hadis şerhi sahibi Abdurraûf el-Münâvî'den (1031/1622) nakillerde bulunmaktadır. Bu da onun vefat tarihinin doğru olmadığını gösterir diye düşünebiliriz. Bundan başka Bursalı Mehmet Tahir (1861-1925), müellifin mezar taşındaki kayda dayanarak vefat tarihinin 1204/1789 olduğunu söylemektedir.⁵ Ayrıca onun Fıkıh risaleleri hakkında yaptığı kitap çalışmasında bu risalelerin çoğunun 1090-1118 tarihleri arasında yazıldığını tespit etmiştir.⁶ Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Güzelhisârî'nin vefat tarihinin 1204/1789 olması makuldür diye düşünmekteyiz.

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Güzelhisârî'nin ilmî yönden yetişmesine dair hocaları ve yetiştiği medreselerle ilgili de bir malumata sahip değiliz. Fakat

⁴ Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1955. II, 265; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut s., IX, 271; Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333-1342. I, 362, aynı müellif, *Aydın Müellifleri*, İzmir 1324, sh: 72-73; Brockelman, *GAL*, Leiden 1943-1949, II, 576; *Suppl.*, Leiden 1937-1942, II, 468; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 730-731; Nüveyhid, Adil, *Mu'cemu'l-Müfessirin*, Beyrut 1983, II, 525.

⁵ Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 362. Bu bilgiyi Bursalı, *Aydın Müellifleri* isimli eserinde sh: 72-73 zikretmiştir.

⁶ Cici, Recep, *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri*, Emin Yay., Bursa 2006, s.21.

Osmanlı'da çok önemli bir konumu olan müftülük görevini deruhte etmesi ve aşağıda zikredeceğimiz eserleri onun, çok iyi yetişmiş bir alim olduğunu göstermektedir. Özellikle Fıkıh alanındaki risaleleri onun çok kapasiteli bir fakih olduğunu da göstermektedir. Bu alanda çok eser yazmasındaki sebebin, mesleğinin müftülük olması nedeniyle toplumun problemlerine fikhî çözüm bulma çabası olduğu kanaatindeyiz.

1) Eserleri:

Güzelhisârî müftülük görevinin yanında hayli velût bir alim olarak İslami ilimlerin hemen hepsine ait eser vermiştir. Fıkıh başta olmak üzere Tefsir, Hadis, Kelam, Tasavvuf dışında Arap dili, Mantık ve Aruz'a ait eseler telif etmiştir. Bunlar içerisinde Fıkıh ilmine ait risalelerinin sayısı 60'dan fazladır.⁷

Biz burada sadece Tefsir'e dair olanlarını zikredip tebliğimize konu olan eser üzerinde duracağız. Müellifin Kur'an ve Tefsir ile ilgili yaptığı çalışmaları şöyle sıralayabiliriz:

- 1) *Ezhâru't-Tenzîl*⁸
- 2) *Telhîsu Ezhâru't-Tenzîl*⁹
- 3) *Tefsîru'l-Kalâkıl*¹⁰
- 4) *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*¹¹
- 5) *Tefsîru Sûreti'l-Felak*¹²
- 6) *Tefsîru / Şerhu De'avâti'l-Furkâniyye*¹³

⁷ Bkz. CİCİ, Recep, Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri, s. 21-29.

⁸ Bu Tefsir ve diğerleri için bkz. Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, IX, 271; Bağdatlı, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II, 265, 346; Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 362; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 730-731; Brockelman, *GAL*, II, 576; *Suppl.*, II, 468; Nüveyhid, Adil, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, II, 525. *Ezhâru't-Tenzîl*'in yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Âşir Ef. Nr. 4. vr.1-179; Beyazıd Devlet Ktp. Beyazıd nr. 612, vr. 1-132; Hacı Mahmud Ef. Nr. 140, vr. 1-219; Es'ad Ef. Nr. 3643, vr. 2-36; Beşir Ağa, nr. 140.

⁹ Beyazıd Devlet Ktp. Beyazıd nr. 249, vr. 1b-52b.

¹⁰ İst. Ün. Mrk. Arapça Yazmalar, nr. 1784, vr.1-16.

¹¹ İst. Ün. Mrk. Arapça Yazmalar, nr. 1784.

¹² Brockelman, *Suppl.*, II, 649; ABAY, Muhammed, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 169; MOLLAİBRAHİMOĞLU, Süleyman, *Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler (Metod ve Kaynakları)*, s. 427-431.

¹³ Süleymaniye Ktp. İzmir nr. 335.

- 7) *Risâle fî Kavlihi Teâlâ Femen Ya'mel Miskâle Zerratin*¹⁴
 8) *Risâle fî Mahzûfâti'l-Kur'an*¹⁵

2) Hakkında Yapılan Çalışmalar

Tüm İslam alimlerinin olduğu gibi Güzelhisârî'nin de bazı Bibliyografik eserlerde ismi geçmekte ve hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Bunlardan başka burada Müftizâde hakkında yapılan çalışmalardan da söz etmek yerinde olacaktır.

a) Müstakil Çalışmalar

1) Recep CİCİ, Bir Osmanlı Fakihi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri, Emin Yayınları, Bursa 2006.

2) Süleyman KAYA, "17.yy Sonlarında Muhalif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Bey'u'l-İne Risalesi", *Dîvan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, yıl:14 sayı: 26, Bilim ve Sanat Vakfı yay., İstanbul 2009.

3) Elif KÜÇÜKAHMET, *Güzelhisârî'nin Ezhâru't-Tenzîl Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Ün. Sosyal Bil. Ens., Sakarya 2012.

b) Kendisinden Bahseden Çalışmalar:

1) Muhammed ABAY, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1992.

"Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Haşiyeler, Sure tefsirleri Tercümeleler)", *Dîvan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, yıl: 4, sayı: 6, Bilim ve Sanat Vakfı yay., İstanbul 1999.

2- İshak DOĞAN, *Osmanlı Müfessirleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011. Güzelhisârî bu eserde s. 65'te "el-AYDÎNÎ", s. 115'te ise "Hacı Emîrzâde Âlim" şeklinde iki yerde zikredilmiştir.

3- Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU, *Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler (Metod ve Kaynakları)*, Süleymaniye Vakfı yay., İstanbul 2002.

¹⁴ Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah, nr. 338, vr. 325-327 (Müstensih: Ahmed b. Süleyman, istinsah tarihi: 1096/1684.

¹⁵ Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, nr. 3573, vr. 11a-12a.

B) GÜZELHİSÂRÎ'İNİN DUA AYETLERİ TEFSİRİ

1) Eserin Tanıtımı

Tebliğ konusu olarak incelediğimiz dua ayetlerinin tefsiriyle ilgili nüsha, Be-yazıd Kütüphanesi nr: 249'da kayıtlıdır. Buradaki kayıtta eserin ismi “*Telhîsu Ezhâri't-Tenzîl*” olarak geçmekte olup bu nüshada *Ezhâru't-Tenzîl*'in ikinci bölü-münü oluşturduğu ifade edilen dua ayetlerinin tefsiri bulunmaktadır. Bu du-rumdan anlaşılmaktadır ki mezkur nüsha, *Ezhâru't-Tenzîl*'den farklı bir muhteva-ya sahiptir.

İncelediğimiz nüsha, müellif nüshası olmayıp kim tarafından istinsah edildi-ğine dair bir bilgi ve ferağ kaydı da bulunmamaktadır. 54 varaktan oluşan eserin; son varakı hariç her bir sayfası ikişer sütundan ibarettir. Yine vr. 2a. 15, vr. 54a. 12 satır olup eserin diğer tüm sayfaları ise 15'şer satırdan oluşmaktadır.

Dili Arapça olan eserde kullanılan yazı çeşidi ise Ta'lik'tir ve çoğu sayfaların kenarında çeşitli açıklamalar bulunmaktadır.

2) Eserde Takip Edilen Metod

Güzelhisârî takip ettiği metodu hakkında eserin mukaddimesinde bilgi ver-mektedir. Ayrıca incelemeye çalıştığımız bu eserin dışında tefsirle ilgili yaptığı faaliyetler olarak, bazı surelerin tamamını veya bir kısmını yahut sadece birkaç ayetini tefsir ettiğini söylemektedir. Mesela Fatiha'nın tamamını, Bakara'nın ilk 5 ayetini, Haşr suresinin 18-29 ayetlerini ve Felak-Nas surelerinin tamamını tefsir etmiştir.¹⁶ Bunların dışında bazı dua ayetlerini de tefsir ettiğini ve ayrıca iki bölümden oluşan bu çalışmaya *Ezhâru't-Tenzîl* ismini verdiğini ifade etmiştir.

Bir müddet sonra ise Esmâ-i Hüsnâ'nın tefsirini yapmış ancak, hem bu ça-lışmaya hem de önceki çalışmasına Hitâmu'hü Misk kabilinden olsun diye tamamlayıcı olarak, tebliğimize konu olan dua ayetlerinin tefsirini yaptığını ifade etmektedir. Bu son çalışmasını yaparken de sadece *Ezhârut-Tenzîl*'in 2. Bölümündeki dua ayetlerini değil tüm Kur'an'daki dua ayetlerini tefsir etmiştir.

Dua ayetlerinin tefsini yaparken sık sık تنبيه ifadesini kullanarak okuyucuya önemli uyarılar ve açıklamalarda bulunmaktadır. Bu tenbihlerde şu noktaları sormuş, tartışmış ve bunlara cevaplar aramıştır:

1) Kur'an'daki her dua ayetinde geçen lafızlarla dua etmek caiz olur mu ol-maz mı? Bu soruya müfessir şöyle cevap veriyor: “Eğer dua ayetinin bütün

¹⁶ Bkz. Güzelhisârî, 2.a-b.

lafızları dua eden kişinin haline uyuyor ve isteğine muvafık düşüyorsa o zaman bu ayetin bütün lafızlarıyla dua etmesi caizdir. Tıpkı Adem (a.s)'den nakledilen şu dua sözleri gibi *رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا* . Zira bu bizim halimize aynen uymaktadır. Çünkü bu, günahlarımızı bir itirafıdır. (A'râf, 7/23) *وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ* sözleri de bizim talebimize uymaktadır – ki o da, Allah'ın rahmeti ve mağfiretidir –.

2) Eğer dua ayetinin bir kısmı dua edenin haline mutabık, bir kısmı ise vakıya muhalif veya nehyedilmiş ise – mesela kafir için istiğfar etmek gibi- o zaman dua eden kimse muhalif ve yasaklanmış olanı terk edip kendi durumuna uygun kısmı ile dua etmelidir.

3) Dua ayetinin bir kısmı eğer kişinin durumuna göre müstahil (imkansız) ve fakat durumuna uyacak bir şekilde te'vil edilmesi mümkün ise o zaman dua eden kişi müstahil olan kısmı terk eder ve kendi haline uygun te'vil edilebilen şekliyle dua eder.¹⁷

3) Eserin Şekli Düzeni

Yukarıda anlatılan dua ayetlerinin nasıl kullanılacağına dair müellifin önemli tespitlerini eserin çoğu yerinde tekrarlamış ve gerekli gördüğü ayetlerde de bunların uygulama örneklerini göstermiştir.

Tefsir ettiği ayetleri belli bir düzen içinde ele alıp inceleyen Müftizâde, bu düzen için şunları söylemektedir: “

- 1) Tefsire önce kronolojik tertibe göre peygamberlerin (dilinden aktarılan) dua ayetlerini izahla başladım.
- 2) Sonra geçmiş ümmetlerden salih kişilerin dualarını tefsir ettim.
- 3) Akabinde Rasulullah (s.a.v)'e emredilen duaları izah ettim.
- 4) Son olarak ise Ümmeti-i Muhammed'den nakledilen dua ayetlerini tefsir ettim.”¹⁸

Müellifin burada zikrettiği dua ayetlerini dört ana bölümde ele aldığını görmekteyiz. Bu bölümleri oluştururken ayetlerin sıralanışında Mushaf'taki tertibe riayet edilmemiş fakat bazı peygamberlerin mükerrer olarak gelen dualarını tefsir ederken ise Mushaf tertibine riayet edilmiştir. Bu konuya dair görüşlerini zikrettikten sonra müellif bu tertiple ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur:

¹⁷ Güzelhisârî a.g.e, 3.a.

¹⁸ Güzelhisârî, a.g.e 3.b.

“Bu şekildeki bir metodu ilk defa uygulayanın da ben olduğumu ve başkasının bulunmadığını zannediyorum. Elhamdülillah bu çalışma Cennette’ki SELSEBİL kaynağı gibidir”¹⁹ diyerek eserine bir şekilde isim koyduğu imasını da yapmaktadır diye düşünüyoruz.

4) Eser İçeriğinin Analizi

Güzelhisârî ayetleri yukarıda zikrettiği 4 ana bölüme ayırarak tefsir etmiştir. Biz de onun tefsir metodunu incelerken bu başlık sırasına riayet etmeye çalışacağız.

a) Birinci Bölüm

Tefsir edilen her dua ayeti için, hangi kişinin duası ise bunu belirten bir klişe cümleyi kullanmaktadır. Mesela:²⁰

و حكي عن... قوله تعالي في سورة...

Birinci bölümde peygamberlerin dilinden aktarılan dua ayetlerinin her biri için ilgili peygamberin ismi zikredilerek başlık yapılmıştır. Diğer üç bölümdeki ayetleri de ilgili olduğunu düşündüğü kişi veya grupların isimlerini zikrederek birer alt başlık şeklinde sunmuştur. Bunlarla ilgili bilgileri yerinde zikredeceğiz.

Birinci bölümde ilk olarak Hz. Adem (a.s) ile Hz. Havva’dan nakledilen (A’raf, 7/23) رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (Bakara 2/37) فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ayetini zikrederek izah etmiştir. Ayrıca Hz. Adem ile Hz. Havva’nın yasak ağaçtan yemeleri ve tövbe etmeleri sürecini “sonra ona Istifâ’yı ikram etti” şeklinde izah ederken, (Âl-i İmrân 3/33) إِنَّ اللَّهَ اضْطَقَّ آدَمَ ayetini ve daha sonra da “ona İctibâ’yı tahsis etti” diyerek (Tâhâ, 20/121-122) ... ثُمَّ اجْتَبَاهُ... وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى... ayetlerini zikretmiştir.²¹

Bu örneklerde de görüldüğü gibi müfessir ayeti ayetle tefsir metoduna öncelikle başvurmuştur.

Hz. Adem’in bu durumunu peygamberlerin masumiyeti, hata işlemeleri konusıyla değerlendirmiş ve **Zenb-Zelle** kavramları üzerinde durmuştur. Zelle’yi “çamurda yürüyen birinin kayması” anlamında kasıtsız ve ısrarsız bir fiil olarak

¹⁹ Güzelhisârî, a.g.e 3.b.

²⁰ Güzelhisârî, a.g.e 6.b. ve tüm eser.

²¹ Güzelhisârî, a.g.e 4.a.

niteleyen müellif; “bunun hataen ve sehven yapılmasına **Zelle** ismi verilir. Fakat bu fiilde bir kasıt ve ısrar varsa, o zaman bu ma’siyete **Zenb** adı verilir. Peygamberlerin hataları da **Zelle** cinsindedir ve herhangi bir hata veya sehv neticesi oluşabilir.” dedikten sonra, allâme Teftazânî (792/1390) ve en-Nesefî (710/1310) gibi alimlere de atıflarda bulunmuştur. Ayrıca Hz. Adem’in (as) hatasının da bir unutmama ve sehv neticesinde olduğunu daha iyi anlatabilmek için halk arasında meşhur olmuş şu sözü nakletmiştir: أول الناس أول الناسي ‘ilk insan, ilk unutan’dır.’²² Konuyla ilgili başka müfessirlerin ve alimlerin görüşlerini de özetleyerek meseleyi değerlendiren müellif, Hz. Adem (a.s)’in bu duası ve hatasıyla ilgili oldukça geniş açıklamalarda bulunmuştur.

Hz. Adem ve Hz. Havva’nın dilinden aktarılan bu ibarelerle dua etmenin caiz olduğunu söyleyen Güzelhisârî şöyle devam etmektedir. “Fakat bu cümlelerle dua eden kimse bunları kendi durumuna uygun şekle çevirir ve şöyle der: **Ey Rabbimiz! Uzun ömür süresince çeşitli günahları ve çeşitli yasakları işlemek suretiyle kendi nefsimize zulmettik. Şimdi ise tevbe ettik ve bütün günahlarımızı itirafla Sana döndük. Bize mağfiret et ve merhamet eyle! Eğer Sen bize merhamet etmezsen ve affetmezsen biz o zaman mutlaka hüsrana uğrayanlardan yani apaçık hüsrana düşenlerden oluruz!**”²³

Müellif, ‘kişi bu duaya gece gündüz devam etmeli ve bunda ısrarlı olmalı’ derken gerekçelerini ise “Çünkü bu dua, onun haline ve isteğine uygundur. Böylece belki Allah Teala tıpkı Hz. Adem’de olduğu gibi rahmetiyle o kulu affeder. Nitekim Allah Teala şöyle buyurmuştur: (Bakara 2/37) فَتَلَقَّى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ”²⁴ cümleleriyle sunmaktadır.

Hz. Adem (a.s)’in bu duasını müteakip Hz. Nuh (a.s)’dan aktarılan üç dua ayetini tefsir etmeye geçmiştir. Bunlardan birincisi şu ayettir: (Hud 11/47) رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنُ مِنَ الْخَاسِرِينَ

Allah Teala şu ayette: فَلَا تَسْأَلْنِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ (Hüd 11/46) buyurunca o da رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ dedi. Çünkü burada şuna bir delalet vardır: Bahsedilen konu mahzurlu bir iştir ve bundan kurtulmak da ancak Allah’a sığınmakla mümkün olur. Çünkü kulun gücü, kötü durumlardan kurtulmaya yetmez ve bu ancak Allah’a sığınmakla mümkündür. O zaman mana şöyle olur: “Ey Rabbim! Bundan sonra Sen’den doğru veya yanlış olup olmadığı hakkında

²² Güzelhisârî, a.g.e. 4.a.b-5.a.b.

²³ Güzelhisârî, a.g.e 6.a.b.

²⁴ Güzelhisârî, a.g.e 6.b.

hiçbir bilgim olmayan bir talepte bulunmaktan sana sığınırım.”²⁵

Müellif, hakkında kesin bilgi bulunmayan bir şeyin dua ile talep edilip edilemeyeceği hususunu çeşitli tefsirlerden de nakiller yaparak tartışmış ve tüm eserde uyguladığı metodu olan bir uyarıda bulunmuştur. “Tenbih: (1) İnsan bir şey istediği ve bu isteğin doğru mu yanlış mı olduğunu bilmeseydi ve sonra da o şeyin doğru olmadığı ortaya çıksa; (2) Yahut bir şeyi arzu etseydi ve vukuunu temenni etseydi, aynı zamanda bunun doğru olup olmadığını bilmediği halde akabinde de o istediği meydana gelse ve böylece o işin ve isteğin isabetli olmadığı ortaya çıksa, o zaman bu kişi Hz. Nuh (a.s.)’un diliyle aktarılan bu belîğ ibarelerle Allah’a sığınıp istiğfar etmesi gerekir.”²⁶

Nuh (a.s.)’a emredilen diğer iki dua رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ (Mü’minûn 23/29) ile رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَرُدْ (Nuh 71/28) ayetleridir. Ancak bu son dua ayetiyle ilgili olarak şu tenbihte bulunmaktadır: “İnsanın Hz. Nuh (a.s.)’dan aktarılan bu belîğ ibareyle üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadan dua etmesi gerekir. Ancak bu duayı, anne-babası için eğer mümin iseler yapabilir, şayet mümin değillerse o zaman duasında Hz. Adem (as) ve Havva’yı veya Hz. Nûh (as) ile karısını kastederek dua edebilir.”²⁷

Bu iki peygamberden sonra yine tevhidin zirvelerinden olan Hz. İbrahim (as) ve oğlu Hz. İsmail’in şu dualarına geçmektedir:

{رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} {رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةٌ مُسْلِمَةٌ لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ}

Müellif bu ayetlerde olduğu gibi eserinin her yerinde tefsir ettiği ayetleri bazen cümle cümle, bazen kelime kelime izah etmektedir. Bu ayette رَبَّنَا ifadesinde Allah Taâla’nın Rubûbiyette tek olduğu ve ubudiyetin sadece O’na olduğu hakikatinin bulunduğunu ifade etmektedir.²⁹

Bu cümle, duada ve kabulündeki ısrarın sebebidir. Bunun için şöyle denilmiştir: Kul duasının kabul edilmesini istiyorsa hemen kendi

²⁵ Güzelhisârî, a.g.e 6.b.

²⁶ Güzelhisârî, a.g.e 7.b.

²⁷ Güzelhisârî, a.g.e 8.a.

²⁸ Bakara, 2/127-128.

²⁹ Güzelhisârî, a.g.e 8.b.

durumuna uygun Allah'ın en güzel isimleri ve yüce sıfatları ile dua etmelidir. Şayet dua; rahmet, merhamet, duanın ve taatin kabulü için olursa o zaman Allah'ın SEMÎ, ALÎM, TEVVAB ve buna benzer isimleriyle dua etmelidir. Eğer dua, intikam için olursa kul Allah'ın el-AZÎZ, el-MÜNTEKİM, el-CEBBÂR, el-KAHHÂR ve bunlara benzer isimleriyle dua etmelidir.³⁰ Müellif burada TEVBE'nin kavramsal anlamı üzerinde, sözlük anlamını ve çeşitli tefsirlerden terim anlamını vererek durmuştur. Bu meyanda şunları söylemektedir: “Özetle söylemek gerekirse TEVBE; kulun acziyete ve kulluğa dönmesi anlamına gelir. Kelime Allah Teala için kullanılırsa O'nun Rububiyetine layık ihsana (lütfa) dönmesini ifade eder.” Günah işleyen kula tevbe imkanının verildiğini ifade etmiş ve bu konuda çok dikkat çekici bir hadisi de şöyle nakletmiştir: “Ali'den (ra) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: Şüphesiz Allâh Taâlâ, müfetten ve tevbe eden mümin kulu sever.”³¹ Hadiste geçen el-Müfetten kelimesini; ‘çok günah işlemek veya çok gaflette olmakla imtihan edilen’ şeklinde açıklarken; et-Tevvâb lafzını da ‘bazen masiyetten tevbe ile, bazen gafletten zikre dönerek çokça Allah Taala'ya rücu eden’ şeklinde izah etmiştir. Ayrıca bu konuda et-Tibî'nin (743/1342) de şu sözlerini nakletmiştir: el-Müfetten; ucub ve gurura düşmemesi için Allah'ın günahlarla imtihan ettiği kişidir. Zira bu ikisi en büyük günahlardandır.”³²

Güzelhisârî bu dua ayetlerinin izahını bitirdikten sonra şu tespiti yapmaktadır: “İnsan her hayırlı amelin ardından bunun kabulü için özellikle de İbrahim (a.s)'den nakledilen bu belîğ ibarelerle Allah'a dua etmelidir.”³³

İbrahim (a.s)'den nakledilen yukarıdaki dua dışında başka dua ayetleri de ele alınıp tefsir edilmiştir. Bunlar; İbrahim, 14/40-41; Şuarâ, 26/83-89; Sâffât, 37/100; Mümtehine, 60/4-5 ayetleridir.

Bunlardan İbrahim, 14/40-41 ayetlerini kelime kelime veya cümle cümle ele alarak izah etmiş, ayrıca kelimelerin okunuşlarındaki kıraat inceliklerine de temas etmiştir. Kıraat konusunda çoğunlukla Muhammed b. el-Cezerî'nin

³⁰ Güzelhisârî, a.g.e 9.a.

³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 426. Bu hadis hakkında Müsned'i şerh ve neşreden Ahmed Muhammed Şakir: “İsnadı cidden zayıftır.” değerlendirmesinde bulunmuştur.

³² Güzelhisârî, a.g.e 9.b.

³³ Güzelhisârî, a.g.e 10.a.

(833/1430) en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr isimli eserine atıflar yapmıştır.³⁴

بِإِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِرَبِّهِ أَيُّهَا رَبِّي إِنِّي كُنْتُ مِنَ الْغَافِلِينَ (İbrahim 14/41) ayetini tefsir ederken şu iki konuya dikkat çekmiştir: “1) İyi bil ki İbrahim (as) şöyle demişti: Rabbim! Bu beldeyi emin kıl, beni ve oğlumu putlara itaat etmekten uzak tut! Bu, menhiyatı terk etmenin ancak Allah Teala'nın yardımı ile mümkün olacağına delalet eder.

(2) اٰجْعَلْنِي مَقِيْمًا صٰلِحًا وَمِنْ ذُرِّيَّتِي (İbrahim 14/40) bununla ise, emirleri yerine getirmenin de ancak Allah Teala'nın yardımı ile mümkün olduğuna delalet edilmiştir. Buna göre insanlar Allah Teala'dan; masiyetten korunmasını hem kendi, hem şuan mevcut veya gelecek zürriyetini tâate muvaffak kılmasını istemesi, anne-babasına mağfiret için dua etmeleri gerekir. Ayrıca duasını kabul etmesi için Rabbine yalvarıp yakarmaları da gerekir. Çünkü kabul de red de Allah'a aittir ve şurası unutulmamalıdır ki Allah Teala bunlara mecbur değildir.³⁵

Güzelhisârî, Hz. İbrahim'in (a.s) bir başka duası olan (Şuarâ, 26/83) رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ayetini şöyle değerlendiriyor: “Buradaki dua, geride başka istenecek bir şey bırakmayacak en kapsayıcı dualardandır. Dolayısıyla da akıllı kimseye gereken şey, Allah Teala'ya Halil (a.s)'den aktarılan bu güzel sözlerle dua etmeli ve bunda devamlı olmalıdır.”³⁶

Hız. İbrahim'in dualarından birisi de şudur: رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ (Sâffât, 37/100) Müellif bu ayeti tefsir ederken ayetin ayetle tefsiri metodunu da uyguladığını görmekteyiz. Şöyle demektedir: “İnsanın salih evlatlar istemesi gerekir. Çünkü bu peygamberlerin sünnetlerindedir. Bil ki, SALAH, en faziletli vasıftır ve Hız. İbrahim'in kendisi için SALAH'ı istemesi de buna delildir. Nitekim o şöyle dua etmişti: رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ Ayrıca o, SALAH'ı oğlu için de istemiş ve رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ şeklinde dua etmiştir. Süleyman (a.s) da aynı şeyi istemiş ve şöyle dua etmiştir: وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ (Neml 27/19) Aynı şekilde SALAH'ı Yusuf (a.s) da istemiş ve şöyle dua etmiştir: تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ (Yusuf 12/101) Bütün bunlar gösteriyor ki SALAH, Allah yolundakilerin en şerefli makamıdır.”³⁷

³⁴ Güzelhisârî, a.g.e 10.b.

³⁵ Güzelhisârî, a.g.e 11.a.

³⁶ Güzelhisârî, a.g.e 13.a.

³⁷ Güzelhisârî, a.g.e 13.b-14.a.

Güzelhisârî tefsir edeceği ayetleri çoğu zaman cümleler halinde bölerek tıpkı Celâleyn tefsirinde olduğu gibi o cümleyi anlamlı şekilde tamamlayan ifadeleri hemen akabinde getirip izah etmiştir. Bu tarza örnek olarak müellifin eserinde İbrahim (a.s)'e ait zikrettiği şu son duayı göstermek mümkündür: “رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا (Müddessir 60/4) yani bütün işlerimizde اٰتَبْنَا وَإِلَيْكَ اٰتَبْنَا yani bütün günahlarımızdan itirafla ancak Sana döndük. وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ yani her şeyin dönüşü ölümle ve tekrar dirilişle başkasına değil ancak Sana'dır. Çünkü Allah Teala kabirlerdekileri diriltecek ve onları mahşerde toplayacaktır. İşte bu dönüş ise hüküm verme yetkisi sadece kendisine ait olan Allah Teala'ya bir dönüştür.” Müellif bu manayı teyid için رجع الحكم الي الأمير “işin çözümü Emîr'e kalmıştır” gibi meşhur sözlerden birini getirmiştir. Bu da onun tefsirde halk tabirlerini de kullandığını göstermektedir.³⁸

Müellif hemen hemen her sayfada meşhur müfessirlerin eserlerine atıflarda bulunmuştur. Fakat bu ayetlerin tefsirinde Fahreddin er-Razi'nin (606/1210) Tefsir-i Kebir'i kadar tanınmayan Esrârü't-Tenzîl³⁹ isimli küçük hacimli bir eserine de atıfta bulunmasını, onun Kur'ân çalışmalarına ait yazılan eserler hakkında ne denli geniş bir malumatı olduğunu da göstermesi bakımından önemli görmekteyiz.

Müftizâde'nin dua ayetlerini tefsir ederken zaman zaman Tenbih başlığı ile yaptığı hatırlatmalardan birisi de; duaların, güncel olaylarla ilgisini kurma uyarısıdır. Bu meyanda Hz. İbrahim'in (a.s) dualarının sonuncusu olarak incelediği رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mümtehine, 60/5) ayetini tefsir ederken “Tenbih” başlığı altında şunları söylemiştir: “İnsanın, özellikle zamanımızda da olduğu gibi kafirlerin Müslümanlar üzerine alçakça istila ve saldırıları esnasında İbrahim (a.s)'den nakledilen bu latif ve fasih ibarelerle Allah Teala'ya dua etmesi gerekir.”⁴⁰

Bu eserde tefsiri yapılan dualardan birisi de Hz. Yusuf (a.s)'ın şu duasıdır:

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ (Yusuf, 12/101) Güzelhisârî bu duayı açıklarken yine ayeti anlamlı cümleler halinde bölerek tefsir etmiştir. Ayetin sonundaki تَوَفَّنِي مُسْلِمًا ifadesi üzerinde durmuş ve çeşitli tefsirlere de atıflarda bulunarak konuyu tartışmıştır. Müellif bu ifade hakkında şunları söylemektedir. “ تَوَفَّنِي

³⁸ Güzelhisârî, a.g.e 14.a.

³⁹ Güzelhisârî, a.g.e 14.b.

⁴⁰ Güzelhisârî, a.g.e 14.b.

مُسْلِمًا sözü, Allah Teala'dan bir vefat talebi midir? Yoksa değil midir? İbn Abbas (r.a) Atâ'nın rivayetinde şöyle demiştir: Burada maksat, "beni vefat ettirdiğin zaman İslam üzere vefat ettir. Dolayısıyla bu, vefatımı Allah Teala'dan İslam üzere yapmasını taleptir, yoksa burada Hz. Yusuf'un Allâh Taâlâ'dan kendisini hemen öldürmesini istediğine dair hiçbir delalet yoktur. Ayrıca bu konuda şöyle de denilmiştir: 'Hz. Yusuf (a.s) ahiret mülkünü temenni etti ve böylece ölümü temenni etmiş oldu. Ondan önceki ve sonraki hiçbir peygamber bunu temenni etmedi. Allah Teala onu temiz ve hoş bir şekilde vefat ettirdi. Müfessirlerin ekserisi bu görüşü kabul etmektedir.'" ⁴¹

Müftîzâde, Yusuf (a.s)'ın dualarının başkaları tarafından kullanılması hususunda şu noktaya dikkat çekmiştir: "Ancak Yusuf (a.s) bu sözleriyle bizim senada bulunmamız caiz olmaz. رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ Çünkü bu, kendisinde birazcık mülk ve birazcık ilâhi kitapların tefsiri ilmi ile rüya tabirleri ilmi verilen bir kişi için vakiya (realiteye) uymadığından caiz olmaz. Fakat bu kişiye Yusuf (a.s)'dan nakledilen şu sena cümlesiyle sena etmesi caiz olur: فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

Sonuç olarak akıllı kimsenin Yusuf (a.s)'dan aktarılan تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ ibaresiyle duaya devam etmesi gerekir. Böylece belki bu kişinin duası ve isteği olan İslam üzere ölme ve salihlere iltihak temennisi kabul edilir." ⁴²

Güzelhisârî ayetleri tefsir ederken kelimelerin lügavi izahını da yapmış ve bunları yaparken ise Sihâh gibi lügatlara müracaat etmiştir. Mesela Süleyman (a.s)'ın duasında geçen رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ ضَالِحًا تَرْضَاهُ (Neml, 27/19) ayetindeki أَوْزِعْنِي kelimesini şöyle izah etmiştir. "İbn Abbâs (ra) demiş ki: Bunun anlamı; 'bana ilham et' demektir. Sihâh müellifi de şöyle demiştir: استوعزت الله فأوزعني "Allah'tan bana ilham etmesini istedim o da bana ilham etti". Başka bir görüşte ise şöyle denilmiştir: Bunun manası: "Nimetine şükredebilmem için beni yasaklardan alıkoy, beni onlardan uzaklaştır." Burada Hz. Süleyman (a.s), duasına anne babasını da katmıştır. Sebep ise nimeti çoğaltmak ve duadan gelecek faydaya -özellikle dini faydaya - ebeveynini de dahil etmektir." ⁴³

Bazı dualar peygamberlerin kendisine mahsustur ve onu başka birinin kullanması uygun olmayabilir. Müftîzâde bu konuya ait Hz. Süleyman (a.s)'ın şu

⁴¹ Güzelhisârî, a.g.e 15.a.

⁴² Güzelhisârî, a.g.e 16.b.

⁴³ Güzelhisârî, a.g.e 16.b.

hayır dua eden salih bir evlat bırakan kimse.”⁴⁸

Eyyüb (a.s.)'a ait duanın bulunduğu ayetleri de izah etmeye çalışan müellif bu duadaki bir inceliğe özellikle dikkat çekmiştir: “ وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (Enbiyâ, 21/83) Eyyüb (a.s) bu duasında edebi gözetmiştir. Şöyle ki: Her şeyi yaratıp her şeyi O'nun yaptığını bilmekle birlikte o, uğradığı zararı (musibeti) Rabbine şikayet etmedi. Bu yüzden Allah Teala ona icabet edip duasını kabul etti ve şöyle duyurdu: فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ (Enbiyâ, 21/84) Bu izahtan sonra şu uyarıda bulunmuştur: Belaya uğramış mü'minin Allah Teala'ya, Eyyub (a.s.)'dan aktarılan bu veciz ve hoş ibarelerle dua etmesi ve bu duada devamlı olması gerekir ki böylece Allah (c.c) kendisine şifa verir ve o sıkıntıyı kendisinden kaldırır.”⁴⁹ Müftizâde bu duayı yapan bir kişiye de “sonunda mutlaka أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ cümlesini söylemelidir” uyarısında bulunmaktadır. Ayrıca bu çalışmasında bazen ayetlerin kıraatine de yer vermiştir.⁵⁰

Yunus (a.s.)'un duasının bulunduğu فَتَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي ظَالِمٌ مِّنَ الظَّالِمِينَ (Enbiyâ, 21/87) ayetini tefsir ederken müellif, سُبْحَانَكَ lafzı üzerinde durmuş ve buna şu şekilde bir anlam vermiştir: “أسبحك سبحان yani; “kabul ediyorum ve inanıyorum ki Sen, zalimlerin söylediklerinden uzak, münezzehten ve en yüce ilahsın, mahlukat Seni bu şeylerden ister tesbih (tenzih) edip uzak görsün ve yüce tanısın, isterse tanımasın fark etmez”. Ayette geçen إِنِّي ظَالِمٌ مِّنَ الظَّالِمِينَ cümlesini izah ederken ‘zulüm’ kavramı üzerinde durmuş ve bunun ‘nefsine zulmetmek’ anlamına geldiğini söylerken ‘zulüm’ kelimesinin aynı anlamda kullanıldığına dair başka ayetlere⁵¹ de atıflar yaparak ayetin ayetle tefsiri metoduna gitmiştir. Ayrıca şu tenbihte de bulunmuştur: ‘Yunus (a.s.)'dan aktarılan bu yüce cümlelerle dua etmek caizdir. Çünkü bu dua, dua edenin haline ve isteğine tam muvafıktır. Ayrıca bu dua, kişinin kendine yaptığı zulmü ve günahına pişmanlığını dile getiren bir itiraftır. Netice olarak akıllı kimse gecegündüz bu duaya devam etmelidir. Belki böylece Allah Teala onu korktuğu şeylerden, gamdan ve kederden kurtarır, talep ettiği sevapları, mağfireti ve en güzel şeyleri ona verir.”⁵²

Güzelhisârî'nin incelemeye devam ettiği ayetlerden birisi de, kavmiyle ara-

⁴⁸ Tirmizî, Kitâbü'l-Ahkâm, 36; Nesâî, Vesâyâ, 8.

⁴⁹ Güzelhisârî, a.g.e 19.b.

⁵⁰ Güzelhisârî, a.g.e 20.a.b.

⁵¹ Bkz.Bakara, 2/57; Araf, 7/180.

⁵² Güzelhisârî, a.g.e 21.a.b.

sında büyük sıkıntılar yaşayan Şuayb (a.s.)'in رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ (A'râf, 7/89) duasıdır. Bunu tefsir ederken ayetin başındaki افْتَحْ sözündeki 'Feth' kavramı üzerinde durmuştur. Bu kavrama ait bazı tanımları ve izahları zikredip bunları tartışmış, kelimenin hem lügat manası hem de istilahi anlamlarını zikretmiştir. Sonunda ise şu tenbihte bulunmuştur: “Bizimle kafirler arasında bir savaş olursa veya müslümanlar arasında dinî veya dünyevi işler hakkında herhangi bir çekişme ve husumet meydana gelirse, Şuayb (a.s.)'dan aktarılan bu fasih ve belîğ ifadelerle dua etmemiz ve ahvalimize uygun zafer istememiz caizdir Allâh ü Âlem.”⁵³

Bu eserde Musa (a.s.)'ın şu üç duası da ele alınıp tefsir edilmiştir.

1) رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (Araf, 7/151). Müellif bu ayetteki الرَّاحِمِينَ اَرْحَمُ tamlaması üzerinde durmuş ve konuya dair söylenen görüşleri özetleyerek şunları söylemiştir: “Bu, Allah Teala'ya mahsus isimlerdendir ve şöyle denilmiştir: Bu, Esmâ-i Hüsnâ içindeki İsm-i Â'zam'dır. Bununla dua edildiği zaman icabet edilir; bir şey istendiğinde ve zorda kalanlara icabeti gerektiren geniş rahmetine dokunan şeyler istendiğinde icabet edilir. Dolayısıyla mümin; kendi adına ve mümin kardeşine rahmet, mağfiret için özellikle Musa (a.s.)'dan nakledilen bu lafızlarla dua etmelidir. Ayrıca anne-babası, eşi, çocukları, diğer akrabaları ve sevdikleri için de istiğfar etmeli ve Allah'tan hepsini o geniş rahmetine katmasını istemesi gerekir. Böylece bu rahmet zarf, dua ettikleri de zarfın içindekiler (mazrûf) gibi olurlar.”⁵⁴

2) Hz. Musa (a.s.)'nın ikinci duası ise رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاخْلُقْ لِي عَقْدَةً (Tâhâ, 20/25-28) ayetleridir. Bunlar, özellikle onun tebliği ile ilgilidir ve karşıdaki muhatabın, söylenen sözü ve maksadı iyi anlaması kastedilmektedir. Bu duanın “özellikle vaaz, ders ve Kur'an öğretimi meclislerinde yapılması çok açık bir husustur” denilmektedir.⁵⁵

3) Hz. Musa'nın diğer bir duası da رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ (Kasas, 28/16) ayetindeki duadır. Müellif, Hz. Musa'nın bu duasına sebep olan olayı Neysâbüri ve Kurtubî'nin tefsirlerinden özetleyerek aktarmış ve şu tenbihte bulunmuştur.: Akıllı kimsenin, Hz. Musa'nın bu duasını kendi durumuna uyarlayarak dua etmesi gerekir. Mesela şöyle diyebilir: Rabbim! Gerçekten ben kendime zulmettim, yani bu uzun ömür boyunca bütün isyan çeşitlerini

⁵³ Güzelhisârî, a.g.e 22.a.

⁵⁴ Güzelhisârî, a.g.e 22.b.

⁵⁵ Güzelhisârî, a.g.e 24.a.

lere yapılan tasavvufi yorumlara biraz mesafeli ve titiz davranmasıdır. Ayrıca eserinin her yerinde tefsirini yaptığı ayetlerdeki duaların hangisinin veya neresinin bizim için uygun olup olmadığı değerlendirmeleri de son derece dikkat çekicidir.

b) İkinci Bölüm

Güzelhisârî eserinin ikinci bölümünde geçmiş ümmetlerden bazı kişi ve grupların diliyle aktarılan duaları tefsir etmiştir. Bunu yaparken de önceliği birinci bölümdeki peygamberlerin ümmetlerine vermiş ve her ümmeti tabi olduğu peygamberinin ismiyle anarak başlıklandırmıştır. İlk olarak da Hz. İsa (a.s)'nın Havarilerine ait duanın bulunduğu ayeti tefsirle başlamıştır.

Müftizâde, *رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ* (Âl-i İmrân, 3/53) ayetinde geçen duada *رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ* cümlesindeki er-Rasul'den maksat, Hz. İsa (a.s)'dır.” değerlendirmesini yaptıktan sonra TENBİH başlığı altında şunları söylemektedir: “Bu ibare ile dua etmek, ancak zahiren te'vil ve tasarrufta bulunmak suretiyle caiz olur. Ayrıca dua eden kimse *رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ* cümlesini okurken “Ey Rabbimiz! Rasulümüz Muhammed (s.a.v)'e indirilene (Kur'ân'a) iman ettik” anlamını; *وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ* derken de “Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'i kastetmelidir. Çünkü Kur'ân'a iman bütün ilahi kitaplara imandır. Hz. Muhammed (s.a.v)'e iman da bütün peygamberlere imandır. Dua eden kimse *رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ* deyince Hz. Muhammed (s.a.v)'i ve ümmetini kastetmelidir. Çünkü onlar rasullere açık şekilde şahadet etmekte ve bu fazilet ile şeref onlara tahsis edilmiştir.”⁶⁰

Hz. Musa'nın Ashabı'ndan aktarılan *رَبَّنَا أفرغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَقَّنَا مُسْلِمِينَ* (Araf 7/126) duayı tefsir ederken müellif, *أفرغْ* kelimesinin lügavi anlamı yanında, ayetteki muradı da açıklamış ve “Akıllı kimsenin Hz. Musa'nın sihirbazlarından aktarılan şu dua ile dua etmesi gerekir. Çünkü duada, üzerlerine sabrın dökülmesini ve hatta üstlerini tamamen örtmesini öyle ki zarf ve mazrûf gibi olmalarını talep vardır.” diyerek görüşlerini belirtmiştir. Bundan başka “Bu Duayı Yapanlara Yetişenlerin (Ashâb-ı Musa) Duası” diye nitelendirdiği şu ayet hakkında görüşlerini beyan etmiş ve bunu yaparken de ayetin güncelle ilgisini kurmaya çalışıp şu uyarıda bulunmuştur: “

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (Yunus, 10/85-86) İnsanın bu ayetteki dua ile dua etmesi gerekir. Özellikle günümüzde olduğu gibi

⁶⁰ Güzelhisârî, a.g.e 26.a.b.

kafirlerin ehl-i İslamı istila ettiği zamanlarda bu duayı kendi durumuna uygun hale getirerek eğer savaşa katılamayacaksa kalbiyle İslam askerleri ve Tevhid ordusuyla beraber olmayı kastederek dua etmelidir. Buna gece-gündüz devam etmelidir.”⁶¹

Peygamberler ve kavimlerinin dışında geçmiş kavimlerden bazı grupların dualarını içeren ayetler de bu eserde izah edilmiştir. Banlardan birisi de Tâlût ile askerlerinin, Câlût ve ordusuyla aralarında cereyan eden savaşta müslüman askerlerin yaptığı şu duadır: رَبَّنَا أفرغ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (Bakara, 2/250) Bu ayeti tefsir ederken ayetin ayetle tefsir metodunu da şöyle uygulamıştır: “Ayette geçen صَبْرًا kelimesi nekre olarak zikredilmiştir. Sebebi ise; sabrın tamamına ve kemaline işaret etmektir: Yani mana şöyle olur: ‘Üzerimize tam ve kamil (veya sabrın hepsini) dök (boşalt)’. Buna benzer bir kullanım da şu ayette geçmektedir: وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ (Bakara, 2/96) Müellif, bu ayetin günümüzde de olduğu gibi kafirlerin istilası anında okunması gereken ayetlerden olduğunu söylemektedir.”⁶²

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (Âl-i İmrân 3/147) ayetteki duanın Allah yolundaki önceki ümmetlerden Rabbâniyyûn’a ait olduğunu söyleyen müellif, ayette geçen Zünüb’un ‘küçük günahlar’; İsrâf’ın ise ‘büyük günahlar’ olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca daha önceki bazı ayetlerde olduğu gibi bu ayetteki lafızlarla da kafir ve facirlerin Müslümanlara hücumu esnasında dua edilmesi gerektiğine özellikle dikkat çekmiştir.⁶³

Geçmiş ümmetlerden Ashâb-ı Kehf’in duasını içeren رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ رَبِّ إِنَّا ظَلَمْنَا نَفْسِنَا وَأَسْلَمْنَا مَعَ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Neml, 27/44) dua ayetinde geçen وَأَسْلَمْنَا cümlesine: “Kişi kendisini Allâh’a teslim edip ihlas gösterince وَأَسْلَمْنَا denilir. O zaman mana ise şöyle olur: Dini ve imanı sadece alemlerin Rabbi Allâh’a has kıldım.” anlamı vermiş olan müellif, Hz. Süleyman (a.s)’ın Belkıs’la evlenip evlenmediği hususunu şu cümlelerle değerlendirmiştir: “Bu konuda ihtilaf vardır, fakat evlendiği

رَبِّ إِنَّا ظَلَمْنَا نَفْسِنَا وَأَسْلَمْنَا مَعَ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Neml, 27/44) dua ayetinde geçen وَأَسْلَمْنَا cümlesine: “Kişi kendisini Allâh’a teslim edip ihlas gösterince وَأَسْلَمْنَا denilir. O zaman mana ise şöyle olur: Dini ve imanı sadece alemlerin Rabbi Allâh’a has kıldım.” anlamı vermiş olan müellif, Hz. Süleyman (a.s)’ın Belkıs’la evlenip evlenmediği hususunu şu cümlelerle değerlendirmiştir: “Bu konuda ihtilaf vardır, fakat evlendiği

⁶¹ Güzelhisârî, a.g.e 26.b,27.a.

⁶² Güzelhisârî, a.g.e 27.b.

⁶³ Güzelhisârî, a.g.e 28.a.

⁶⁴ Güzelhisârî, a.g.e 28.b.

görüşü kabul edilmekle birlikte buna dair ne Kur'ân'da ve ne de hadislerde herhangi bir söz bulunmamaktadır.”⁶⁵

Firavun'un mümin karısının yaptığı *رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ* (Tahrîm, 66/11) duasını ise Güzelhisârî şöyle yorumlamıştır: “O kadın; *رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ* sözüyle sanki yüksek derece istemiştir. Çünkü Allâh Teâlâ mekandan münezzehtir, dolayısıyla da o bunu *عِنْدَكَ* sözüyle anlatmıştır. *وَعَمَلِهِ مِنْ فِرْعَوْنَ* cümlesinin anlamı şudur: Firavun'un amelinden ve kötü nefisinden özellikle de küfür, zulüm ve azap etmek olan amelinden beni kurtar!. Firavun'un ona uyguladığı işkence çeşitleriyle ilgili müfessirler birçok şeyler anlatmıştır. Ancak onun azap ve eziyet gördüğüne dair ne Kur'ân'da ve ne de sahih hadislerde hiçbir bilgi yoktur. Zahir olan kavle göre Firavun, eşinin iman ettiğini öğrenince ona işkence edilmesini emretmiş o da o esnada bu duayı etmiş ve Allâh Teâlâ'da onu kurtarıp Cennete yükseltmiştir. Bu dua ayetinde; baskı zulüm, musibet ve bela anlarında Allâh'a sığınmaya ve bunlardan kurtuluş istemeye dair bir delil vardır ve ayrıca bu, Salihlerin ve bütün peygamberlerin sünnetlerindedir.”⁶⁶

Güzelhisârî hem bu ayet ve hem de bir önceki konuda geçen Belkıs'ın duasıyla ilgili ayet hakkında şu uyarıda bulunmaktadır: “Süleyman (a.s)'ın eliyle İslâm'a girmiş olan Belkıs'ın duasıyla dua etmek caiz değildir. Aynı şekilde Firavun'un ve karısının durumu bizim durumumuza göre vakıya uymadığı için Âsiye'den aktırılan yukarıdaki ibarelerle de dua etmek caiz değildir.”⁶⁷

c) Üçüncü Bölüm

Bu bölümde Rasûlullâh'a (s.a.v) emredilen ve başında *رَبِّ* ifadesi bulunan dua ayetleri incelenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v)'e emredilen duaların ilki *رَبِّ أَدْخِلْنِي* (İsrâ, 17/80) ayetidir. Ayetteki *رَبِّ أَدْخِلْنِي* cümlesini “beni kabre koy”; *مُدْخَلَ صِدْقٍ* sözünü ise “razı olunacak bir giriş” şeklinde açıklayan Güzelhisârî, *وَأَخْرِجْنِي* cümlesini “yeniden dirilme esnasında beni kabirden kaldır”, *صِدْقٍ* sözünü de “kerametle (ikramla) karşılaşılan razı olman bir çıkışla” şeklinde açıklamıştır. Ayetin devamındaki *سُلْطَانًا* lafzını; “çünkü SULTAN, Allâh Teâlâ'dan bir izzet (güç) tir. Allah Teala bu gücü kulları arasın-

⁶⁵ Güzelhisârî, a.g.e 29.a.

⁶⁶ Güzelhisârî, a.g.e 29.b.

⁶⁷ Güzelhisârî, a.g.e 30.a.

da yaratmıştır ve bu olmasaydı o zaman insanlar birbirlerine zulüm ve taşkınlık yaparlardı” şeklinde açıklamıştır. Bu konuya dair Bağavî (ö.510/1116), ile Suyûtî'nin (ö.911/1505) tefsirlerine atıfta bulunmuştur.⁶⁸

Hiz. Peygamber (s.a.v)'e emredilen ikinci dua ise şu ayettir: رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) Müellif bu ayeti el-Kuşeyrî'den (465/1072) naklettiği şu sözle tefsir etmeye başlamıştır: “Rasûlullâh (s.a.v) beşere hakikati ve ilmin özelliklerini bildirince Allah Teala da şöyle buyurdu: وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا Sonra da şunu öğretmiştir: Peygamberlere ve evliyaya özel olarak verilen bilgilerin sayısı ve sonu tasavvur edilemez.” Bu alıntıdan sonra alimin faziletine dair er-Râzî ve Neysâbü'rî'nin (405/1014) görüşlerini de uzunca aktarmıştır.⁶⁹

Rasûlullâh'a emredilen bir başka dua da şu ayette geçmektedir: رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ أَعْوُدُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ (Müminün, 23/97-98). Güzelhisârî bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Yani şeytanların çekimlerinden, Allah'ı zikirden alıkoyan vesveselerinden sana sığınırım.” Devamındaki ayette geçen أَعْوُدُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ kısmını ise; “her hal ve her yerde özellikle de namazda, Kur'ân okurken ve ecel yaklaştığında onların etrafımda dolaşmasından sana sığınırım” şeklinde izah etmiştir.⁷⁰

Müminün suresinin sonunda bulunan ve Hiz. Peygamber (s.a.v)'e emredilen bir başka dua da şu ayette geçmektedir: رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ (Müminin, 23/ 118)

Müfessir bu ayeti tefsir ederken “rahmet” kavramı üzerinde kıyaslamalar yaparak durmuş ve şu açıklamalarda bulunmuştur. “Bil ki Allah'ın rahmeti, kulların kendi aralarındaki birbirlerine olan merhametten daha çok, daha mükemmel ve daha kadimdir. Çünkü kulların merhameti Allah'ın rahmetinden sonra gelir. Eğer Allah Teala onların kalplerinde sebepleri ve iradeleri yaratmamış olsaydı onlardaki rahmet (merhamet)in ortaya çıkması imkansız olurdu. Ayrıca kul bazen bir fakire merhamet eder ve ona bir şey verip yardım eder, fakat tam anlamıyla faydalandırma bu şekildeki in'am (yardım) ile değil ancak gören bir göz, duyan bir kulak, hazmeden bir mide ve beden sağlığı ile meydana gelir. Dolayısıyla eğer Allah Teala o fakirde sıhhat ve sağlam duyu organları yaratmamış olsaydı o zaman, isterse ona dünyanın hepsini vermiş bile olsan o kulun bu nimetlerden tam bir faydalanma imkanı olmazdı.(...) Böylece ortaya şu kesin

⁶⁸ Güzelhisârî, a.g.e 30.b.

⁶⁹ Bkz. Güzelhisârî, a.g.e 31.a 33.a.

⁷⁰ Güzelhisârî, a.g.e 33.a.

sonuç çıkmaktadır ki; Allah Teala'nın kullarına olan rahmeti ve ihsanı, kulların birbirine olan rahmetinden daha çok, daha mükemmel ve daha öncedir.”⁷¹

Güzelhisârî bu bölümde Hz. Peygamber'e yapması emredilmiş ve رَبِّ ifade- siyle başlayan duaların izahını yaptıktan sonra biz Müslümanların bu duaları yapıp yapamayacağımız konusunu da detaylı şekilde tartışıp açıklamıştır. Biz de onun bu açıklamalarını özetle sunmak istiyoruz. Müellif bu konuya dair Tenbih başlığı altında şunları söylemektedir: “İsrâ, 17/80 ayetinin iki tefsiri vardır. 1) Kabre koymak ve kabirden çıkarmak. Her ikisi de müslüman hakkında matlup şeylerdir. 2) Medine'ye girdirmek ve Mekke'den çıkarmak. Eğer bu anlam kastedilirse o zaman Hz. Peygamber (s.a.v)'i ziyaret amacıyla Mekke'den Medine'ye seyahat etmek isteyen kişi için caizdir. Aynı şekilde bir belden de bir başka beldeye gitmek isteyen kimse için –zahir olan görüşe göre- caizdir. Fakat bu kişi gitmek istediği yeri kalbinden değiştirebilir.

وَأَجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا Buradaki سُلْطَانًا lafzını ‘âyât-ı beyyînât ve mucize nevinden açık hüccet/delil’ şeklindeki tefsire göre, bunu sadece Hz. Peygamber (s.a.v)'e tahsis edilmiş olarak görürüz. Fakat kelime, “mülk” anlamında tefsir edilirse; zahir olan görüşe göre bu anlamıyla dua etmek caizdir. Ayrıca bu lafzın ‘Kitâbullâh, onun kanunları ve her asırdaki hakimiyeti’ şeklindeki tefsiri dikkate alınacak olursa, o zaman bu niyetle de dua etmek caizdir.”⁷²

وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ayetine gelince müellif; bu ayetle dua etmenin, ‘kişinin amelini artıracak bir ilim artışını isteme’ anlamında olduğunu açıkladıktan sonra: “Bu dua, ardında başka istek bırakmayacak duaların en kapsamlısıdır.” diyor ve şunları ilave ediyor: “Akıllı kişi sabah akşam bu duaya devam etmelidir. Belki böylece duasına icabet edilip kabul edilir ve ilimde ziyade ile ilmiyle amel etme isteği ona verilir.”⁷³

Müminün, 23/97. ayette emredilen “şeytanların vesveselerinden sığınma” emriyle ilgili dua için Müftizâde şunları söylemektedir: “Allâh Teâlâ, hem bu ayette hem de başka ayetlerde”⁷⁴ şeytandan Kendine sığınmayı zaten emretmiştir. Akıllı kimse şeytanların vesveselerinden ve yanında bulunmalarından Allâh'a sığınması gerekir. Çünkü bu, zaten önemli ve kaçınılmaz bir emir olduğu için Allâh'a sığınması, özellikle Kur'an'ın bu tatlı kelimeleri ve fasih lafızlarıyla dua etmesi

⁷¹ Güzelhisârî, a.g.e 34.a.

⁷² Güzelhisârî, a.g.e 34.b.

⁷³ Güzelhisârî, a.g.e., 35.a.

⁷⁴ Bkz. Nahl, 16/98-100.

gerekir ki böylece duaları kabul olunur ve bu dünyada onların şerlerinden kurtuluş ve ahirette de başarı elde etmiş olur.”⁷⁵

“Bu dua, arkasında başka bir istek bırakmayan dualardan birisidir” diyen müellif, وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ cümlesi de Rasûlullâh'ın (s.a.v.) duasına uygun senalardandır. O halde akıllı kimsenin, rahmet ve mağfiret istegini içine alan bu veciz ve belîğ ibare ile dua etmesi ve gece gündüz buna devam etmesi gerekir.”⁷⁶ sözleriyle eserinin üçüncü bölümünü bitirmektedir.

d) Dördüncü Bölüm

Eserin dördüncü ve son bölümünde ise Ümmet-i Muhammed'in Salihlerinden aktarılan duaları ihtiva eden ayetlerin tefsiri yapılmıştır. Bunlardan ilki müellifin “Haseneteyn Duasını Yapan Bazı Sahabe ve Tâbiûn'un Duası” başlığı altında incelediği رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (Bakara, 2/201) ayetidir.

Güzelhisârî ayette iki defa geçen “Hasene” kavramını şöyle açıklamıştır: “Dünyadaki Hasene'ye şu anlamlar verilmiştir: Sıhhat, afiyet, emniyet, kifayet, faydalı ilim, tâatta başarı, masiyetten korunma, helal mal, el-Hâletü'l Marziyye, sâlih evlat ve sâliha zevce.

Ahiretteki Hasene ise şu anlamlara gelir: Mağfiret mükafatı, sevap, cezadan kurtuluş ve hesapsız ilk önce Cennet'e girmek. Bu duayı herkes yapabilir, çünkü bu, dünya ve ahiretin bütün isteklerini içine alan kapsayıcı bir duadır. İşte bu yüzden bu dua, Hz. Peygamber (s.a.v) in en çok yaptığı duadır.”⁷⁷

Müellifin “Bazı Sahabe'den Aktarılan Dua” diye isimlendirdiği ve uzun bir duayı içeren رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (Bakara, 286) ayetini tüm eserinde uyguladığı ayetleri anlamlı cümleler halinde veya kelimeler şeklinde izah etme metodunu kullanarak tefsir etmiştir. Ayrıca burada Arap dilinin nahiv kurallarına da temas ederek ayetlerin dil kuralları açısından da analizini yapmıştır. Bu ayetlerin izahında genellikle el-Vâhidî (468/1075), er-Râzî, Ebussuûd'un tefsirlerinin yanı sıra el-Bahru'l-Muhît,

⁷⁵ Güzelhisârî, a.g.e., 35.a.

⁷⁶ Güzelhisârî, a.g.e., 35.b.

⁷⁷ Güzelhisârî, a.g.e., 36.a.

Envâru't-Tenzil, Meâlimu't-Tenzil ve Medâriku'l-Tenzil gibi tefsirlere de atıflar yapmıştır. Bunların dışında Güzelhisârî, eserinde en çok başvurduğu ve 'allâme' diye nitelediği Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605) ismini zikretmediği Envâru'l-Kur'ân Esrâru'l-İrfân adlı tefsiridir.⁷⁸

Bu ayeti geniş bir şekilde tefsir eden müellif, içinde geçen bazı kavramları da açıklamıştır. Mesela اِضْرًا tabirini “ağır bir iş, şiddetli bir bela” şeklinde açıklamış ve şöyle demiştir: “Bundan murâd, İsrailoğullarına yüklenen ağır sorumluluklar veya onlara isabet eden şiddetler ve sıkıntılardır.”⁷⁹

Güzelhisârî bu ayetin sonunu Medâriku't-Tenzil ve Meâlimu't-Tenzil tefsirlerine atıfta bulunarak şöyle tefsir etmektedir: رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ “Yani bizden öncekilerin başına gelen ceza ve belaları”. Burası şöyle de tefsir edilmiştir. ‘Nefsin sözleri ve vesvesesinden.’ Bir başka yorumda ise şöyle izah edilmiş: Şehvetin şiddetinden, çok aşırı sevgiden, aşktan, düşmanların zulüm şımarıklığından, ayrılık ve alaka kesmekten; bütün bunlardan Allaha sığınırız. وَاغْفُ عَنَّا Bizden vazgeç ve günahlarımızdan dolayı azab etme! وَاغْفِرْ لَنَا Kıyamet gününde ayıplarımızı ört ve bunlarla bizi rezil etme, utandırma!”⁸⁰

Müftizâde bu son iki talep arasında bir fark olduğuna şöyle dikkat çekmiştir: “AF ve MAĞFİRET arasında şu farklar vardır:

1) AF: Müsamaha edip muâhaze (azap) etmemek veya günahları yok etmek, hafaza meleklerinin kayıtlarını silip kaldırmaktır.

2) MAĞFİRET: Allah Taala'nın günahları örtmesi, gizlemesi hiç kimseye göstermemesidir. Günahkarın bazen günahından vazgeçilir ve azap edilmez; fakat o günahı dile getirilip açıklanır. Sanki onlar şöyle derler: Sen'den af diliyoruz ve bizi affettiğin zaman günahımızı da ört (kapat) ve kıyamet gününde günahlarımızı gösterip bizi mahcup etme!”⁸¹

Bu ayetlerin tefsirini bitirdikten sonra müellif, Kur'an ilimlerinden olan Fezâilü'l-Kur'ân'a ait geleneğe uyararak bu iki ayetin faziletiyle ilgili olarak İbn Mes'ud (ra)'dan rivayet edilen şu hadisi zikretmiş ve ayrıca hadisten murad olunan manayı da şöyle açıklamıştır: “Rasulullah (s.a.v) buyurdu ki: ‘Bakara

⁷⁸ Bu müellif ve tefsiri için bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 681-683.

⁷⁹ Güzelhisârî, a.g.e., 37.b.

⁸⁰ Güzelhisârî, a.g.e., 37.b.

⁸¹ Güzelhisârî, a.g.e., 38a.

suresinin sonundaki iki ayeti geceleyin kim okursa o kendisine yeter.⁸² Yani, ondan şerri ve zorluğu kaldırırız. Şöyle de denilmiştir: Bu iki ayet geceyi ibadetle ihya etmek yerine geçer veya diğer Evrâda denktir; bu ikisini okumak Süfiyye istilahına göre Tecdid-i İmân'a denktir. Çünkü onların TECDİD'den maksatları; her an Tevhid'in manasını huzurda (canlı) tutarak ve her an gafleti ortadan kaldırarak imanı kuvvetli, diri, te'kidli ve yenilenmiş yapmaktır.⁸³

Güzelhisârî'nin; aktardığı bu yorumlarla, bir ayetin tefsirinde aşırı olmayan süfi tevilleri de kullandığını görmekteyiz. Ayrıca bu iki ayetle ilgili birtakım meseleler ve haberler olduğunu, bunları da Ezhârû't-Tenzîl'inde zikrettiğini ifade etmiştir.

{رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ} {رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ} (Âl-i İmrân, 8-9) ayetlerini “İlimde Rusûh Sahibi Sahabe'nin Duası” diye tanımlayan müellif, bu ayetleri tefsir ederken özellikle الرِّبِغِ kelimesi üzerinde durmuştur. Bu kelimeye “meyletmek ve kaymak” anlamını verdikten sonra “Çünkü الرِّبِغِ kelimesi, ancak Hak'tan batıla kayma ve meyletme olunca kullanılır” şeklinde bir görüşü de nakletmiştir. Bu kelime hakkında Râğîb el-İsfehânî'nin görüşlerini de aktaran müellif, ayete şöyle anlam vermektedir: “Kitabın müteşabihine ve muhkemine imana ve dinine muvaffak kılıp hidayet ettikten sonra kalplerimizi Hak'tan batıla kaydırma ve meylettirme.”⁸⁴ Bu ayetlerle ilgili daha detaylı bilgileri Ezhârû't-Tenzîl'de anlattığını ifade eden müellif, 9. ayetin sonunu şöyle açıklıyor: “إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ” Müslümanlara verilen sevap, kafirlere verilen azap va'dinden asla dönmez. Ancak fasıkların va'di ise meşîete bağlıdır ve aynı şekilde kafirlerin va'di de tevbe etmeleri şartına bağlıdır. Ebrâr'a va'd ise Hüsnu Hâtim'e (imanla ölmeye) bağlıdır. Akıllı kimse ise ilimde râsih olan Sahabe'den nakledilen bu latif ve fasih lafızlarla dua etmeli ve buna gece-gündüz devam etmelidir.”⁸⁵

Güzelhisârî “Ümmet-i Muhammed'den Aktarılan Dualar” diye tanımladığı dua ayetlerini bundan sonraki kısımda da tefsir etmeye devam etmiştir. Bunları tefsir ederken de şu ana kadar ki aktardığımız metodları uygulamıştır. Burada hepsini zikretmek oldukça geniş yer kaplayacağı için bundan sonraki ayetleri,

⁸² Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 10; Müslim, Kıraatü'l-Kur'an, 12; İbn Mâce, İkâmetü's-Salavât, 183; Nesâî, Fezâilü'l-Kur'an, 12; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'an, 14.

⁸³ Güzelhisârî, a.g.e., 38.b.

⁸⁴ Güzelhisârî, a.g.e., 39.a.

⁸⁵ Güzelhisârî, a.g.e., 39.b.

müellifin tanımlayıp tasnif ettiği başlıklar altında maddeler halinde zikretmekle yetiniyoruz. Müellifin tefsiri ettiği ayetleri şöyle sıralamak mümkündür:

Ümmet-i Muhammed'in Bazı Salihlerinden Aktarılan Dua: (Âl-i İmrân, 3/16)

رَبَّنَا إِنَّا أَمْنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ⁸⁶

Ümmet-i Muhammed'in Bazı Âriflerinden Aktarılan Dua: (Âl-i İmrân, 3/191-194)

{... رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ {رَبَّنَا إِنَّكَ مَن تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَجْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ} {رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ} {رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ}⁸⁷

Bu Ümmetten Kral Necâşi ve Ona Tabi Olanlardan Aktarılan Dua: (Mâide, 5/83)

رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ.....

Müellif bu ayetin tefsirinin sonunda şu önemli uyarıyı yapmıştır: “Mümin, imanını isteğine (talebine) tevessül ederek – ki bu isteği; ‘kendisinin tebliğe şahit olanların cümlesinden olmasıdır’- özellikle bu ayetteki belîğ ibarelerle hiçbir zahiri tevil ve tasarruf yapmadan dua edebilir.⁸⁸

Bir Grup Sahabeden (Ehl-i Suffe de denilmiştir) Aktarılan Dua: (Mü'minûn, 23/109)

رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ⁸⁹

Aşere-i Mübeşşere de Denilen Bir Grup Sahabeden Aktarılan Dua: (Furkân, 25/65, 74)

{وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا} {وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا فُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا}⁹⁰

Ebû Bekr (r.a.) Olduğu Söylenen Bir Sahabeden Nakledilen Dua: (Ahkâf,

⁸⁶ Güzelhisârî, a.g.e., 40.a.

⁸⁷ Güzelhisârî, a.g.e., 40.a – 43.a.

⁸⁸ Güzelhisârî, a.g.e., 43.b – 44.a.

⁸⁹ Güzelhisârî, a.g.e., 44.b – 45.b.

⁹⁰ Güzelhisârî, a.g.e., 45.b – 47.a.

46/15)

{وَوَضَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا
بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ
صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي دُرِّيَّتِي إِنَّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ} ⁹¹

Bu Ümmetin Mustaz'af'larından Aktarılan Dua: (Nisâ, 4/75)

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَل لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ⁹²

Ensâr ve Muhâcir'den Sonra Gelen Tâbiûn'dan Aktarılan Dua: (Haşr, 59/10)

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ
رَحِيمٌ ⁹³

Sırât Üzerinde Yürüyen ve Münafıkların Işıklarını Görünce Allâh Taâlâ'nın Konuşturduğu Müminlerin Duası: (Tahrîm, 66/8)

رَبَّنَا أْتُمِّمْنَا لَنَا نُورًا وَاعْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ⁹⁴

Güzelhisârî bu son ayetin tefsirini yaptıktan sonra kendisi de şöyle bir dua ediyor: “Ey Allâh'ım! Bizi çok nurla aydınlananlardan eyle; beni ve benim gibi mücrimleri ancak günahlarında eseri (belirtisi) ortaya çıkan o en büyük mağfi-retle müjdelenenlerden eyle! Ve ayakların titredığı o günde bizim ayaklarımızı sabit ve sağlam kıl! Peygamberimiz Muhammed (sav)'in hürmetine, kıyamet gününe ertelediğin rahmetinle bizi Müslümanlarla birlikte Cennet'e koy!”

Bu duanın akabinde de eserini şu cümlelerle bitiriyor: “Artık buradan itibaren şu ana kadar bu SELSEBİL mecmuasında geçen Kur'ân dualarının hepsini topluca zikredip tekrar ettim. Bunu da ezberlemek kolay olsun diye yaptım.” ⁹⁵ Bu cümlelerden sonra tefsir ettiği tüm dua ayetlerini sırasıyla üç varak halinde zikretmiştir. ⁹⁶

⁹¹ Güzelhisârî, a.g.e., 47.a – 48.a.

⁹² Güzelhisârî, a.g.e., 48.b – 49.a.

⁹³ Güzelhisârî, a.g.e., 49.b – 50.a.

⁹⁴ Güzelhisârî, a.g.e., 50.a – 50.b.

⁹⁵ Güzelhisârî, a.g.e., 50.b.

⁹⁶ Güzelhisârî, a.g.e., 51.a – 53.a.

C) TEFSİRDE TAKİP EDİLEN METOD

Güzelhisârî Kur'an'daki dua ayetlerini izah ettiği bu çalışmasında takip ettiği usul ve metotlarından tespit edebildiklerimizi burada maddeler halinde sunmanın isabetli olacağı görüşündeyiz:

- 1) Tebliğin başında da ifade ettiğimiz gibi müellif, tefsir ettiği her ayetin tam metnini, zikrettiği başlığın hemen altında sunmuştur. Daha sonra ayeti anlamlı cümleler halinde bölerek قوله tabiri ile zikretmiş ve ondan sonra da o kısmın anlamını vermiştir.
- 2) Eğer incelenmesi gereken bir kelime varsa onun sözlük anlamını verdikten sonra ıstılahi anlamını da zikretmiş ve konuyla ilgili *Sihâh* gibi lügatlardan alıntılar yaparak o kelimeyi izah etmiştir.
- 3) Tefsir için seçtiği cümle veya kelimeyi Arap dili ve edebiyatı açısından ele alıp dil kuralları yönüyle de değerlendirmiştir. Şayet cümlelerde Hazfler vb. şeyler varsa bunlara takdirler yapıp anlamlarını da zikretmiştir.
- 4) Ayetlerdeki kelimelerde Kıraat farklılıkları varsa bunları zikretmiş ve okunuşlarını tarif etmiştir. Bu konuda İmam Muhammed el-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* eserine de müracaat etmiştir.
- 5) Ayetlerin izahında veya bazı kavramların açıklamasında bir takım Tasavvufî görüşleri de zikretmiştir. Fakat bunu yaparken bu tür yorumlara ihtiyatlı yaklaşmış ve bazen de o görüşü doğru bulmadığını gerekçesiyle birlikte ifade etmiş, aşırı görmediği bazı yorumları da alıp kullanmıştır. Bu hususta İmam Kuşeyrî'nin görüşlerine de itimat etmiştir.
- 6) Peygamberlerin ve geçmiş ümmetlerin dualarını tefsir ederken ilgili ayetlerde fazla detay verilmeden anlatılan tarihi olaylar hakkında çeşitli tefsirlerden bilgiler aktarmıştır. Ancak bu tür olaylar ve bilgilerle ilgili olarak "bunlar hakkında ne bir ayet ne de sahih bir hadis yoktur." diyerek bu tür İsrâîlî diyebileceğimiz haber ve bilgiler karşısındaki tavrını açıkça ortaya koymuştur.
- 7) Her ayetin tefsirinin sonunda veya aralarında TENBİH başlığı altında şu konulara dikkat çekmiştir:
  - a) Bir kimsenin o ayetteki dua lafız veya ibareleriyle dua edip edemeyeceği hususu ve gerekçeleri.
  - b) Kişinin kendi haline ve isteğine bu ayetteki duanın uygun olup olmadığı açıklaması.
  - c) Kişinin kendi durumuna ve talebine göre ayetin lafızlarında zahirî herhangi bir tevil ve tasarrufun yapıp yapılamayacağı hususu. Eğer yapılacaksa nasıl olacağı, yapılmaya gerek yoksa hiç değişiklik yapılmadan dua edilebileceği hususu.
- 8) Eserin varak kenarlarında zaman zaman haşiyeye cinsinden bazı açıklamalar yapılmıştır. Fakat bu açıklamaların kim tarafından yapıldığı belli değildir. Bu sayfa kenarı açıklamalar, ana metinde zikredilen bir hadisin tamamı veya değişik rivayet çeşitleri yahut kısa kelime açıklamaları veya kısacık bir konunun tamamı gibi şeylerdir.
- 9) Ayetin ayetle tefsiri geleneğine burada da uyulmuştur. Ayrıca bazı yerlerde hadisler de zikredilmiştir. Bu hadisler sahih hadislerden seçilmiş ve bazen de Kütüb ü Sitte içerisindeki kaynak zikredilmiştir. Özellikle de Buhârî ve

Müslim'den alındıysa eseri Sahihayn veya Müttefekun Aleyh diye belirtilmiştir.

- 10) Çoğunlukla İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'un sözlerine de yer verilmiştir. Bu da müellifin, ayetlerin izahında Sahabe sözlerine başvurduğunu göstermektedir.
- 11) Bazı ayetlerin tefsirinde gerekli bilgiyi verdikten sonra, eğer o ayet daha çok detayı gerektiriyorsa, bu detayların *Ezhâru't-Tenzîl* adlı eserinde verildiğini söylemiştir.
- 12) Güzelhisârî bu çalışmasında, tefsirini yaptığı her ayette önceki tefsirlerden bazen iktibaslar yapmış ve çoğunlukla da o tefsirlerdeki bilgileri kendi cümleleriyle ifade edip günümüzdeki dipnot sistemine benzer şekilde şu ifade kalıplarını kullanarak o eserlere atıflarda bulunmuştur:
كما قال ، كقولہ الرازي ، كذلك في تفسير...، كما في تفسير الشيخ ملا علي القاري

D) TEFSİRDE MÜRACAAT EDİLEN ESERLER

Müftizâde Güzelhisârî bu tefsirinde birçok tefsirden ve bazı başka kaynaklardan istifade etmiştir. Bunları maddeler halinde sıralamak yerinde olacaktır:

a) Tefsirler:

- 1) Zemahşeri, *Keşşâf*.
- 2) el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basit*,
- 3) Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* ile *Esrâru't-Tenzîl*.
- 4) Kâdı Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl*.
- 5) el-Bagavî, *Meâlimü't-Tenzîl*.
- 6) en-Nesefî, el-Hümâm Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzîl*.
- 7) Ebu'l-Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*.
- 8) Eussuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm*.
- 9) Molla Ali el-Kâri, *Mişkât-ı Mesâbih Şerhi ve Envâru'l-Kur'ân Esrâru'l-İrfân* adlı tefsiri.
- 10) Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*.
- 11) en-Nesefî, Ömer b. Muhammed b. Ahmed, *et-Teyşîr*.
- 12) Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-Ullûm*.
- 13) el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*.
- 14) Mahallî-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*.
- 15) *Tefsîru'n-Neysâbüri*
- 16) el-Hümâm Ömer b. Âdil el-Hublî, *Lübâbü't-Tefâsîr*.
- 17) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*.

b) Diğer Eserler

- 1) el-Cevherî, *es-Sihâh*.
- 2) Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*.
- 3) el-Münâvî, *Şerhu'l-Câmi's-Sağîr*.
- 4) Teftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*.
- 5) Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*.

SONUÇ

Osmanlı döneminde yetişmiş bir alim ve İslam'ın pratiğine dönük problemlere çözüm bulmaya çalışan bir müfessir olan Müftizâde Güzelhisârî'yi tanımaya ve Kur'an'daki dua ayetlerini tefsir ettiği eserini incelemeye çalıştık. İslam kültür mirasının ürünü olan eserlere çoğunlukla şerh ve haşiyelerin yapıldığı bir dönemde, birçok alim de müstakil özgün telifler meydana getirmiştir. Müftizâde de bu tür alimlerdenidir. Her asra damgasını vurmuş ve hala tesirleri devam eden klasik tefsirlerin etkilerini, incelediğimiz bu eserde de çok ağırlıkta olduğunu görmekteyiz. Özellikle Fahreddin er-Râzî başta olmak üzere Kâdı Beydâvî, Suyûtî, Bagavî ve Neseî gibi müfessirlerin Osmanlı alimleri özellikle de müfessirleri üzerinde derin etkileri olmuştur. Güzelhisârî'nin tefsirinde bu tesirleri daha da bariz görülmektedir.

Müellif eserinde dua ayetlerini kuru bir tefsir ameliyesinden öte, Kur'an'daki dua algısını ve müminin hayatındaki yerini, peygamberlerin Allah Taâlâ'ya karşı kulluk bilincini ve O'na yakınlaşma yollarını öğretici yaklaşımlarını da ortaya koymuş olmaktadır. Ayrıca onun; hem Kur'an'ın hem de duanın güncelle ilgisini kurmaya özen gösterdiğini tespit ettik.

Onun bu ve diğer eserleri; Osmanlı toplumunda İslami ilimlerde gelişmelerin durakladığı ve 'şerh-haşiyelerden başka bir şey yapılmadığı' görüşünün pek de yerinde olmadığını ve orijinal yeni bir şeylerin de üretildiğini ispat etmektedir. Gerek kullandığı sade ve akıcı dili, gerekse dua ayetlerini tefsirdeki düzeni ile; tasnif ettiği her dua ayetini, ilgili olduğu kişilerle irtibatlandırması müellifin önemli bir yönüdür. Kişinin ayetler üzerinde haline göre zahiri düzenleme yapması, dua formatını ortaya koyması ve bunu kimlerin nasıl yapacağını, tasarruf ve tevilin caiz olup olmayacağına dair açıklamaları son derece önemlidir. Duada nelerin istenebileceğini de örneklerle göstermesi ise onun özgünlüğünü göstermektedir.

Tefsirinde hemen her ayette bir tefsir kayağını referans göstermesi ise günümüz dipnot sistemine benzemektedir. Onun bu tefsirinin, incelediğimiz üslup ve muhtevasıyla geleneğe çok dikkatle bağlı ve dirayet ağırlıklı bir tefsir olduğunu söyleyebiliriz.

Bibliyografya

- Abay, Muhammed, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1992.
- , “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Haşiyeler, Sure tefsirleri Tercümeler)”, *Dîvan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, yıl: 4, sayı: 6, Bilim ve Sanat Vakfı yay., İstanbul 1999.
- Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin*, II, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1955.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakât-ı Müfessirin*, I-II, İstanbul 1974.
- Brockelman, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Leiden 1943-1949.
- , *Supplementband*, Leiden 1937-1942.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, el-Matbaati's-Selefiyye, I. bsk. Kahire 1979. İbn Hibban, Muhammed el-Büstî, Sahih, II. bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, XIV, 329-330.
- Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333-1342.
- , *Aydın Müellifleri*, (*Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih, Ulema, Şuara, Müerrihin ve Etibbân Terceme-i Ahvali*), İzmir 1324.
- Cici, Recep, *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri*, Emin Yayınları, Bursa 2006.
- Dârimî, Ebû Abdullâh b. Abdurrahmân, *es-Sünen*, Dâu'l-Muğnî, I. bsk., Riyad 2000
- Doğan, İshak, *Osmanlı Müfessirleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed *Müsned*, şerh ve neşr: Ahned Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadîs, I. bsk., Kahire 1995,
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, es-Sünen, I. bsk., Dâru'l-Maârif, Riyad ts.
- Kaya, Süleyman, “17.yy Sonlarında Muhelif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Bey'u'l-İne Risalesi”, *Dîvan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, yıl:14 sayı: 26, Bilim ve Sanat Vakfı yay., İstanbul 2009.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcîmu'l-Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-XV, Beyrut ts.
- Küçükahmet, Elif, *Güzelhisârî'nin Ezhâru't-Tenzîl Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Ün. Sosyal Bil. Ens., Sakarya 2012.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman,, *Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler (Metod ve Kaynakları)*, Süleymaniye Vakfı yay., İstanbul 2002.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *es-Sahih*, I. bsk.,Dâru's-Selâm, Riyad 1999.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I. bsk., Mektebetü'l-Meârif, Riyad ts.

Nüveyhid, Adil, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, Beyrut 1983.

Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, I. bsk., Beyrut 1996.